

Nemyslím si, že by socialismus vstupoval do takové kulturně-politické bilance s prázdnými rukama. Nemá sice své Písmo svaté, ale má za sebou svazky děl osvícených, svobodomyšlných, v nejkrásnějším slova smyslu zvidavých a tvůrčích vědců, myslitelů a umělců a hlavně celou řadu konkrétních činů, které podstatným způsobem formovaly tvář této epochy. Netvrdím, že je obzvlášť příjemná, ba naopak, je taková, jaká je, ale byl to bezesporu socialismus, který do ní vepsal konkrétní mechanismy, zajišťující sociální minima a podporující rovnost životních šancí, byl to socialismus, který přinutil mocné brát ohled na zájmy běžného občana a přinutil stát, aby se staral (někde až příliš svědomitě a blahovolně) o jeho životní osudy. Koneckonců, podíváme-li se přes plot k sousedům, vidíme, že pokud jde o sociální opatření, nepřichází křesťanská opozice s žádnými novými myšlenkami.

Můžeme podle libosti a názoru svalovat vinu za současný stav světa na křesťanství, které nebylo s to udržet ve snesitelných mezích hrabivost a domýšlivost feudálů, na kapitalismus a imperialismus (obě světové války), na socialismus, který nedokázal vytvořit ba ani převzít mechanismy proti zneužití osobní moci a kousek po kousku zbabel lidí radostí za života, když jim vzal možnost osobní iniciativy, na chorobně, zničující vidiny generálských mozků a zaslepenost vědy, rozdrobené v čím dál tím specializovanější obory. Jisté je, že jenom velmi málo lidí by si doopravdy přálo návrat k primitivnějším, údajně «zdravějším» životním podmínkám – a tak nakonec, co člověk pokazil, musí sám napravit. Nevěřím na amatérské zelené recepty – co špatně provedl chirurg, musí napravit chirurg, ne mastičkář – co zničila neuvážená aplikace neúplných vědeckých poznatků, musí napravit věda na vyšší úrovni (i s rizikem nových chyb), ne brigády školáků nebo hysterických ženských; co rozhasili politikové, musí scelit jiná garnitura vzdělanějších, čestnějších, morálnějších politiků, ne skupiny teroristů a jurodivých.

Jediné spasitelné řešení neexistuje, ani z Písma, ani z jiných písem, staré dělení na pravé a levé, křesťany a nevěrecké socialisty nemá valný smysl a velice nerad slyším a vidím, když se je kdokoliv snaží znovu oživit a přizívat averze – tenhle svět potřebuje upřímné společné úsilí, nesené vzájemnou tolerancí a liberálností.

Tak to bych byl řekl, kdyby mne to bylo hned napadlo.

Československo 1984

(Otištěno bez vědomí autora).

MILAN ŠIMEČKA

Jiná civilizace?

Článek Milana Kundery *Tragédie střední Evropy* v *The New York Review* z 26. dubna jsem četl začátkem léta. Četl jsem jej s uznáním za inteligenci, se kterou je napsán, s potěšením, že ještě neumřel zájem o naši národní story a také s povážlivým nesouhlasem na několika místech. Nebyl bych se však k článku asi vracel a posilňoval záměrně svůj nesouhlas, kdyby nebylo Lva Kopeleva, kterého si cením pro uvážlivost a nenápadnou moudrost. Ve velké reportáži Pavla Kohouta o volební kampani našeho staronového evropského poslance jsem totiž našel zmínku o tom, jak na jakési konferenci Kopelev prosil Milana Kunderu, aby nevylučoval Rusko z Evropy. (Viz *Listy* č. 5/84 str. 36. – *Pozn. red.*) Uvědomil jsem si, že i já bych asi přednesl takovou žádost, i když k tomu nemám jiné než rozumové důvody, po tak velkých zkouškách, kterým byla vystavena slovanská vzájemnost.

Sama tragédie střední Evropy je u Kundery vylíčena ovšem působivě. Kundera provedl amerického čtenáře velkolepým památníkem střeoevropské duchovní tradice, opřené o všechna jména, která už od Kundery známe, t.j. Freud a Mahler, Bartók a Janáček, Musil a Broch, Kafka a Hašek, Gombrowicz, Miłosz, Palacký, Déry atd. Ukázal, že kulturní život nepadně vymezitelné střední Evropy byl nesmírně plodný a že je ho škoda. V každém případě vysvětlil Američanům hezky, že duchovní přínos národů střední Evropy, «obětí a outsiderů dějin», je ve svém významu pro Evropu nesrovnatelný s dnešní politickou zakřiveností tohoto prostoru. Navíc oživil svůj článek příběhem filozofa, kterému tajná policie sebrala tisícistránkové dílo, dodal několik větných formulací, které přímo vybízejí k tomu, aby byly opakovány a hypotetické otázky položil stejně provokativně jako kdysi, když nás nutil, abychom se trápili otázkou, zda stálo za to křísit v devatenáctém století český jazyk a literaturu. Co takového však udělal s Ruskem, když i Kopelev se cítil dotčen?

* * *

Podřizují se a používám pojem Rusko tak jako Kundera. Nemám ho však rád a již dlouho se mu vyhýbám, i když je to výraz krátký a pohodlný, nespoteřuje se na něj tolik úderů do stroje jako na Sovětský svaz. Rusko je dnes už pojem ideologicky zřetelně zabarvený, vždyť víme, co všechno zkrusluje. Nejhorší je, že bezděky zamlčuje existenci všech jiných národů Sovětského svazu a svádí k tomu, že vnímáme Estonce i Armény přes Puškina a Dostojevského.

Není asi úplně fér vybrat z Kunderova článku jen ruský aspekt. Čtu větu, kterou se Kundera už předem ohrazuje: «Avšak Rusko není moje téma a já nechci zabřednout do jeho obrovských složitostí,

s nimiž nejsem nijak speciálně obeznámen». Jenže, jak mluvit o střední Evropě a nemluvit o Rusku? Není tragédie střední Evropy dána těsností sousedství se Sovětským svazem, bratrským objetím, ve kterém se těžko popadá dech? Kundera nenechává nikoho na pochybách, že podle jeho názoru skončila příslušnost střední Evropy k Západu teprve po politických převratech poválečné doby: «... země střední Evropy cítí, že změna v jejich osudu, která nastala po roce 1945, nebyla pouze politickou katastrofou: byl to také útok na jejich civilizaci».

V souvislosti s líčením zániku středoevropské duchovní tradice je toto tvrzení poněkud nepřesné. Kundera sugeruje Američanům myšlenku, že začátek konce střední Evropy je spojen se vstupem Ruska do tohoto prostoru. Sdíílím s Kunderou obdiv ke středoevropské duchovní tradici. Vždy mě dojíímá, když se o někom, koho jsem dosud považoval za typického člověka Západu, dozvim, že se narodil někde na Haliči nebo Moravě a že jeho prarodiče se spolu s mými prarodiči stěhovali z místa na místo v tom podivuhodném žaláři národů, kterým prý bylo Rakousko-Uhersko. Souhlasím s tím, že právě promíšenost, ve které tu národy žily, propletenost vlivů, jazyků a tradic vytvořila hodnoty první evropské velikosti. Souhlasím s tím, že tato stará tradice byla přerývána a že dnešní politické režimy v tomto prostoru ji záměrně potlačují. Nemělo by se však smlčovat, že na začátku konce středoevropské tradice nestálo Rusko. Jistá slušnost politických a kulturních poměrů, která trvala u národů střední Evropy více méně do roku 1937, byla vyrvána z kořenů Hitlerem. Především z šílených činů nacistů vyplynulo, že se národy střední Evropy staly obětmi a outsidersy dějin. Byl to přece nacismus, který dokonale umlčel «židovského génia», integrální součást středoevropského duchovního rozvoje. Tragédie střední Evropy se začala odvíjet bez vlivu východního prvku, anebo aspoň bez podstatného ruského podílu; nádor, který zahubil to, co tu předtím bylo, vyrostl na západoevropských dějinách a živil se z odpadků západoevropských myšlenkových vynálezů. Taková byla skutečná dějinná posloupnost, jen zbytečky staré střední Evropy dodýchaly v ruském náruči. Všichni si však pamatujeme, že se do něho uchýlily samy, aspoň duchovní inklinací podmíněnou západním dějinným zklamáním a utopickými nadějemi. Naděje se však setkaly se sovětskými mocenskými ambicemi a z toho pak vyplynulo všechno ostatní.

Ve střední Evropě žijeme s dějinnou omluvenkou. Žijeme s vědomím, že naše nešťastná poloha na hranici dvou civilizací nás předem zbavuje zodpovědnosti za tvar národního osudu. Ať bychom dělali co dělali, stejně si nepomůžeme, když jsme už jednou v ruské sféře. Je příjemné číst, že nás i Kundera zbavuje před světem vší viny. «... když Rusové okupovali Československo, udělali všechno možné, aby zničili českou kulturu. Zkáza měla trojí smysl: za prvé zničila střediska opozice; za druhé podkopala identitu národa, aby mohl být snadněji pohlcen ruskou civilizací; za třetí násilně ukončila moderní éru, v níž kultura ještě usilovala o tvorbu vyšších hodnot.»

Nechci tvrdit, že tato věta je pro Kunderův článek typická, nicméně svědčí o tendenci připsat ruskému prvku démonický vliv. Události nejsou až tak vzdálené, abychom si nepamatovali, že s českou kulturou, která se nám zdála být v šedesátých letech v tak slibném rozběhu, nezatočili Rusové, ale nařinici, Středoevropané původem i výchovou. Nedělám si žádné iluze o váze instrukcí a rad, které přicházejí z imperiálního centra, abych použil termínu Györgye Konráda, viděl jsem však na vlastní oči, jak obecnou tezi o «očistě kultury» naplnili životem a vzácnou činností naši kolegové z kultury, školství a vědy. Bíafra ducha nesla na sobě nesmazatelnou pečeť domácího původu, byla prosycena našimi domácími vůněmi, závisť, nadějí na lepší místo, tušením odměny, strachem, zbabělostí, rychlým rozpadem solidarity atd. A ti lidé, kdo v posledních patnácti letech tolik znesnadnili život mým přátelům a mně, kteří jsme se snažili zachránit něco «z autority myslícího, pochybujícího jedince», mluvili všichni česky nebo slovensky, mnohé z nich jsem dokonce znal, tvářili se předtím jako kamarádi. Máme s Kunderou společnou paměť a neměl by tedy svádět všechno na ruskou civilizaci. Měl by Američanům spíše říci, že kdyby se nedejbože stalo a přišli k nim Rusové, aby se nebáli jich, ale spíše svých vlastních lidí. Střední Evropa není tak zajímavá svou ruskou civilizací, ale spíše tím, jak rozdílně se v ní zařídily národy vystavené stejnému ruskému vlivu. Ve stejné hustotě rad a instrukcí žijí, co by kamenem dohodil, Maďaři ve slušnosti, kulturní toleranci a duchovní rozmanitosti, která až nápadně navazuje na středoevropskou tradici. Nemluvě ani o tom, že ani po všech bouřích se neděje v Polsku vše podle Kunderova modelu ruské civilizace.

Kundera zvedl starou Solženicynovu otázku po vztahu Ruska a komunismu a odpověděl na ni jinak. Když se ptá, zda «je komunismus negací ruské historie nebo jejím naplněním», odpovídá, že «je obojím, tak negací (například její religiozity), jako naplněním (naplněním jejích centralistických tendencí a imperiálních snů)». Přitom dodává, že středoevropské národy pociťují mnohem silněji druhý aspekt. Nad tímto druhem otázek se dá samozřejmě diskutovat do nekonečna. Diskuse se vleče pak až k Petrovi Velikému, ke sporům mezi slavjanofily a západníky, ke kulturnímu dualismu takřka ve všech středoevropských tradicích. Pro Solženicyna je komunismus zlověstným importem ze Západu, pro Kunderu je to systém natolik rusifikovaný, natolik přetvořený ruským prostředím, že je už naprosto cizí západní tradici a západnímu myšlení, že je to už jen jakási ruská civilizace. Kundera utvrdil rozšířenou západní představu, že komunismus je nepochopitelná ruská nemoc. O to, jak a nakolik byl komunismus poruštěn, lze vést i akademický spor, o tomto tématu bylo napsáno dost a dost knih. Já se však nemohu ubránit pocitu, že v představě komunismu jako ruské civilizace je naruby obrácena primitivní ideologie mých denních novin. Řekl bych, že tato «knih zapomení» je trochu nemravná. Komunismus jako doktrína byl vypěstován na Západě, vyspekulován v Německu, vycvičen v bojovnosti ve francouzských revolucích, uložen do regálu v Knihovně Britského musea. Jako bývalý čtenář Leninových spisů si pamatuji, jak mi Lenin připadal neruský, jeho ideologický akcent pocházel z Paříže, Londýna a Curychu. Zapomínat na to všechno mi připadá stejně nemravné jako porodit dítě, dát ho na vychování do

ciziny a potom se ho zřeknout, když se nechová jak by mělo, když mluví cizí řečí a není mu dobře rozumět.

Nemělo by se také zapomínat na to, že velká část evropských intelektuálů sledovala ruskou transformaci západoevropského dědictví s nadšením a netvářit se dnes tak, jako by bylo od začátku jasné, že ruský experiment je beznadějný. Kdyby někdo sestavil antologii z projevů oddanosti k sovětskému Rusku, kterými hýřili evropští intelektuálové třeba ve třicátých letech, mladá generace by se divila. Nepochybně se Sověti sami postarali o obrat v nazírání na svou roli v Evropě, faktem však zůstává, že pokud jde o vnitřní tuhost režimu a jeho uzavřenost, není Rusko horší než v oněch třicátých letech. Rusko není horší, je jen silnější a v tom je celý problém. Tím víc by měl rozum radit k tomu, aby nebylo vylučováno z Evropy a z evropské civilizace. I kdybych se však snažil sebevíc, nemohu následujícím větám z Kunderova článku rozumět jinak: «... na východní hranici Západu — více než kdekoliv jinde — se nehledí na Rusko na jako na jednu z evropských mocností, ale jako na osobitou civilizaci, jinou civilizaci... totalitní ruská civilizace je radikální negací moderního Západu, Západu, který vzešel před čtyřmi stoletími na úsvitu moderní éry: éry založené na autoritě myslícího a pochybuujícího jedince a umělecké tvorby, která vyjadřovala jeho jedinečnost».

Kdybych byl Rus, a třebaš i Rus v emigraci jako Kopelev, nebyl bych z toho jen smutný, určitě bych se i urazil. Jestliže je Rusko jinou civilizací, znamená to asi, že je vše marné, platí pak povzdech z dob dávno před komunismem — Východ a Západ se nikdy nesblíží. Rozdílné civilizace nemohou jinak než se zařít na obranu, a my tady, na východní hranici Západu a západní hranici Východu, se musíme smířit s tím, že budeme nadále poslušně hrát úlohu obětí a outsiderů dějin.

Evropa je dnes nepochybně ve velmi špatném stavu, tragédie střední Evropy nebyla ostatně jedinou evropskou tragédií. Evropa vyráběla tragédie hromadně a má před sebou ještě tu konečnou, jestli to půjde tak dál. Oddělování Ruska od Evropy, i kdyby šlo jen o oddělování kulturní a duchovní, evropské vyhlídky nezlepšuje. Sblížení Ruska a Západu jakýmkoliv kroky uvolnění je pro Evropu sebezáchovný akt a v tom smyslu je nadřazeno intelektuální hře o nejlepší argumenty do diskuse, zda je Rusko součástí Evropy anebo zda už představuje jinou civilizaci. Znám nazpaměť mnoho argumentů z obou soudků, avšak právě proto, že žiju na hranici mezi Východem a Západem, svobodně se rozhoduju užívat hlavně těch argumentů, které nevylučují Rusko z Evropy a neprohlubují příkop. Takové svobodné rozhodnutí pro myšlenku, že Rusko nepředstavuje jinou civilizaci, je navíc také užitečné, protože předpokládá nezaujatě zkoumat procesy, které v ruské transformaci západoevropského dědictví probíhají a hledat malé naděje, které jí prosvítají. Samozřejmě je obtížné u takového rozhodnutí setrvat, když mě státní televize denně zviklává a bezděky dává za pravdu Kunderovi. V takovém případě si vezmu nějaký obyčejný sovětský román, které se u nás teď překládají a čtu si. K čemu se má člověk uchýlit, když ne ke knihám?

Kunderovo nazírání na středoevropský prostor se sice dobře čte, ale skličuje špatnými možnostmi, které otevírá. Američanům zvláště bych nenamlouval, že Východ je radikální negací Západu, někteří si to beztak myslí, tak jako si to bezpochyby myslí i někteří Rusové. Je asi nadějnější utvrzovat evropskou tradici Ruska než jeho tradici izolacionistickou, kterou jsme s Kunderou oba ještě zažili. Západ může bez rozporu s fakty přijmout myšlenku, že transformací komunismu se Rusko přiblížilo Evropě víc než čím jiným a že se protřpělo jednou možností dějin, na kterou se Západ připravoval a již byl shodou okolností ušetřen. Jako myslící a pochybuující jedinec, žijící na západní hranici Východu, bych rád jen dodal, že všechno, co si Evropané zatím nadrobili, vzešlo z jejich vlastních hlav a že ani za nějaké příští nadrobení z nás nikdo vinu nesmyje.

Září 1984

(Otištěno bez vědomí autora.)

OD ROOSEVELTA K REAGANOVÍ

Když jsme před čtyřmi lety uvažovali o možných důsledcích zvolení Ronalda Reagana pro Spojené státy a pro ostatní svět, zdálo se nám, že mezi důsledky nesporně bude patřit radikální zhoršení vztahů s SSSR, tvrdá politika vůči levicovým hnutím v Latinské Americe, v USA pak drastické omezení sociálních výdajů, zvýšení vojenského rozpočtu, růst nezaměstnanosti spojený s poklesem inflace atd. Zároveň jsme však vyslovili domněnku, že světová politika je dnes komplex tak složitý a Spojené státy a jejich ekonomika kolos tak obrovský, že je prakticky vyloučeno za čtyři roky podstatné změny jejich tvář.

Ronald Reagan začíná v lednu 1985 svůj druhý mandát po volbách, jež mu přinesly většinu ještě drtivější, než jakou zvítězil Richard Nixon v roce 1972, dva roky před tím, než musel ze svého místa odejít pod tlakem většiny stejně drtivé. Tolik o většinách. Faktem ovšem zůstává, že třiasedmdesátiletý prezident nezklamal, že v zásadě splnil, co slíboval (až na takové «malíčkosťi», jako byl např. slib podstatného snížení státního dluhu, který naopak za poslední čtyři roky astronomicky vzrostl a dosáhl nikdy nebývalé absolutní výše) a že je mužem pro léta osmdesátá.

Americká politika není ideologická nýbrž pragmatická a tací jsou i američtí politikové. Tak jako dosud, bude i v příštích letech o jejím profilu a o jejich činech rozhodovat momentální zájem Spojených států a míra možnosti, jak ho prosadit těmi či oněmi prostředky. V tuto chvíli se zdá, a Reaganova volební kampaň to potvrdila, že je v zájmu USA obnovit dialog s SSSR, snížit vlastní zadluženost i úrokovou míru,